

Analysis of the the character of the nanny in the story of *Vis and Ramin* by looking at the character of other womens in this story

Manouchehr Joukar*

Asma Foroughirad**

Abstract

The nanny is one of the most key characters in narrative literature in Persian, significantly influencing the manner and outcomes of storytelling. Key responsibilities and special roles of nurses include breastfeeding (terzi), mediating (dallali), being a confidant, problem-solving, perseverance, acting as an agent, enchanting, sorcery, casting spells, and ultimately informing and managing. In the lyrical poem "Vis and Ramin," there exists a character named and functioning as "the nanny," who embodies all the positive and negative traits of other nurses found in Persian literature. This article's analysis reveals her as one of the strongest nannys in Persian narrative literature—a central and active character who sometimes carries the burden of the story alone and plays a crucial role in its progression as a powerful element. The nurse in "Vis and Ramin," in addition to the aforementioned traits, is a jack-of-all-trades, skilled, kind, and at the same time cunning, capable of deceiving even a king and uniting lovers as she wishes. This nurse occasionally acts as a wise elder solving problems and at times engages in the game of love like a flirtatious girl. This research, conducted through library study and a descriptive-analytical method, explores the character and actions of the nanny in the poem "Vis and Ramin."

Keywords: nanny, woman, wiss and Ramin, Fakhroddin As'ad Gorgani.

* Associate Professor of the Department of Persian Language and Literature, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran (Corresponding Author), gol.joukar@gmail.com

** Ph.D. Candidate of Persian Language and Literature, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran, foroughiasma@gmail.com

Introduction

In the context of the social, political and cultural life of society and according to the beliefs and convictions prevalent in each historical period, various images and roles of women have been reflected in literary works. Among them, one of the most important characters in the field of narrative-fictional literature, which has been less discussed due to its central role in advancing narratives, has been the midwife. Breastfeeding, mediation, being a confidant of secrets, seeking solutions, perseverance, agency, enchantment, witchcraft, casting spells and finally awareness and management are considered to be the most important tasks and special roles of the midwife. In the lyrical system of Weiss and Ramin, there is a character with the name and function of "midwife" who has all the positive and negative characteristics and special functions of other midwives in Persian literary stories, and based on the study of this article, she is one of the strongest midwives in Persian fiction; a central and active character who sometimes bears the burden of narrating the story alone and plays a powerful role in advancing it. In addition to the aforementioned characteristics, Daye Weiss and Ramin are versatile, resourceful, kind, and at the same time, politicians who can even deceive the king and bring the lover and the beloved together as she wishes.

Materials & Methods

In this research, which was conducted through a library study and descriptive-analytical method, the character and actions of the nanny in the poetry of Weiss and Ramin have been examined and analyzed.

Discussion & result

This research attempts to analyze and examine the aspects of Dayeh's character in this poem, using Fakhr al-Din Asad's unique and unparalleled view of women, and to study and examine her various actions as one of the strongest women in the story, in the process of narration and its beginning and end. The aim of this research is to closely examine the character of Dayeh in the poem of Weiss and Ramin and analyze her role in the events and actions of this story, in order to expose new and lesser-known aspects of this ancient Persian lyrical poem and its literary and narrative-fictional values to those interested in Persian literature.

Conclusion

The results indicate the special attention of the storyteller to the female character in the fifth century and, as a result, the beginning of a new movement in the way Iranian storytellers view women and the image of the nurse in Persian literature. Few people have been able to create a nurse with such an influential and prominent character in a love story as Fakhreddin Asad Gorgani. A central character who connects many of the events of the story, nurtures the two main characters, unites them in unity, is cunning and charming, and embodies both good and bad qualities. Unlike other nurses in Persian literature, despite having the role of breastfeeding and nurturing, she is versatile and skilled in everything. Because of having all these characteristics, she can interact with all the characters in the story and act as she sees fit in any situation. In our opinion, Fakhreddin Asad Gorgani, behind his bold look at the character of women in the fifth century, is the first storyteller to portray, in the form of the character of the nanny, an image of bold, fearless, strong, independent, etc. women.

Bibliography

- Asad Gorgani, Fakhr al-Din (2010), Weiss and Ramin. Edited by Mohammad Roshan, Tehran: Contemporary Voice. [in Persian]
- Eslami-Nadoshan, Mohammad Ali (1991), Jam Jahan Bin, Jami. [in Persian]
- Thaskori, Manouchehr and Qodrat Ghasemipour and Zahra Mohammad Hasani-Saghiri (2017), "The Character of the Nanny and the Broker in Oral and Formal Stories", Culture and Popular Literature, Vol. 16., [in Persian]
- Taghavi Kotnaei, Alireza (2017), "Recognizing a Truth-Like Element in the Story of Weiss and Ramin", Quarterly Journal of New Research in the Humanities, Vol. 3, No. 22, pp. 219-226. [in Persian]
- Jalilian, Shahram (2012), "The Dayan Institution in the Sasanian Period", Social History Research, Vol. 2, No. 1, pp. 53-74. [in Persian]
- Jokar, Manouchehr and Fatemeh Hayat-Davoudi (1400), "A Study of the Relationships of Government Power, Love and Capital in the Story of Vais and Ramin", Kohnameh Adab Parsi, Vol. 12, No. 2, pp. 185-207. [in Persian]
- Hakemi, Ismail, and Marzieh Zavarian (1390), "A Study of the Position of Women and Love in Vais and Ramin by Fakhreddin Asad Gorgani", Specialized Quarterly Journal of Persian Language and Literature, Vol. 10, pp. 107-191. [in Persian]
- Khatunabadi, Afsaneh (1997), "The Face and Character of Women in the Poetry of Weiss and Ramin", Chista Magazine, No. 138, p. 139. [in Persian]

- Khaleghi-Motlaq, Jalal (Summer 1990), "Bijan and Manijeh and Weiss and Ramin - An Introduction to Parthian and Sassanid Literature", *Iranology*, 273 to 298. [in Persian]
- Encyclopedia of the Islamic World (1994), edited by Gholam-Ali Haddad-Adel, vol. 17, Tehran: Islamic Encyclopedia Foundation. [in Persian]
- Dehkhoda, Ali Akbar (1982), Dictionary, under the supervision of Mohammad Moin, vol. 23, Tehran: Ministry of Islamic Guidance Printing House. [in Persian]
- Dehkhoda, Ali Akbar (1998), Dictionary. under the supervision of Mohammad Moin, vol. 7, Tehran: University of Tehran. [in Persian]
- Shadaraam, Alireza and Gholamhossein Sharifi-Voldani and Mohammadreza Nasra-Esfahani (2009), "The Role of Women in the Two Stories of Tristan and Izot and Weiss and Ramin", *Comparative Literature* 1/2, Vol. 1, No. 2, pp. 136-119. [in Persian]
- Azizifar, Amir Abbas (2018), "A Study of the Nanny's Anima in Persian Folktales", *New Literary Essays*, pp. 205-185. [in Persian]
- Katiraei, Mahmoud (1969), *From Brick to Brick*, Tehran: University of Tehran. [in Persian]
- Mohammadi, Hashem (2001), "The Role of Nannies in Iranian Love Stories", *Kayhan Farhangi*, No. 181, pp. 62-64. [in Persian]
- Mazdapour, Katayoon (2003), *The Sin of Weiss*, Asateer Publications. [in Persian]
- Mosharani Molaee, Effat (1977), *Studying the Influence of the Nanny in Persian Stories, Narratives, and Literature from the Beginning to the End of the Seventh Century*, PhD Thesis, Tehran: Department of Persian Language and Literature, University of Tehran. [in Persian]
- Moein, Mohammad (1984), *Farhang Moein*, Amir Kabir: Tehran. [in Persian]
- Minorsky, Vladimir (1956), "Weiss and Ramin", translated by Mostafa Moghrabi, *Farhang Iran Zamin*, Vol. 4, pp. 73-73. [in Persian]

واکاوی شخصیت دایه در منظومه ویس و رامین با نگاه به شخصیت دیگر زنان منظومه

منوچهر جوکار*

اسما فروغی راد**

چکیده

دایه، از کلیدی‌ترین شخصیت‌های داستانی در ادبیات فارسی است. شیردادن، واسطه‌گی، محرم اسرار بودن، چاره‌گری، کارگزاری، جادوگری، طلسم‌گذاری، از مهمترین نقش‌ویژه‌های دایگان شمرده می‌شود. دایه در منظومه غنایی ویس و رامین، همه مشخصه‌ها و کارویژه‌های مثبت و منفی دیگر دایه‌های موجود در داستان‌های ادبیات فارسی را داراست و بنابر بررسی این مقاله، یکی از قوی‌ترین دایگان ادبیات داستانی فارسی است؛ شخصیتی محوری و گُشگر که گاه به تنهایی بار روایت داستان را به دوش می‌کشد. دایه ویس و رامین، علاوه بر ویژگی‌های پیش‌گفته، شخصیتی همه فن حریف، کاردان، مهربان و در عین حال سیاس است که می‌تواند حتی شاه را بفریبد و عاشق و معشوق را آن‌گونه که خود می‌خواهد به وصال برساند. نتیجه حاصل از این پژوهش که با مطالعه کتابخانه‌ای و به روش توصیفی-تحلیلی انجام گرفته نشانگر آن است که فخرالدین اسعد در مقام داستان‌پردازی آگاه به اصول شخصت‌پردازی، در قالب شخصیت دایه تصویری از زنان جسور، بی‌باک، قوی، هوس‌باز، صاحب‌اراده، خودرأی در تصمیم‌گیری و در عین حال، برخوردار از خصائل زنانه به دست می‌دهد که به واقعیت جامعه‌ی زنان بسیار نزدیک است. دایه‌ای که او خلق کرده واجد ویژگی‌هایی است که در نمونه‌های مشابه دیده نمی‌شود.

کلیدواژه‌ها: دایه، زن، ویس و رامین، فخرالدین اسعد گرگانی.

* دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران (نویسنده مسئول)،
gol.joukar@gmail.com

** دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران،
foroughiasma@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۵/۲۷، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۱/۲۸، تاریخ چاپ: ۱۴۰۴/۱۰/۱۱

۱. مقدمه

در بستر زندگی اجتماعی و سیاسی و فرهنگی جامعه و بنا بر اعتقادات و باورهای رایج در هر دوره تاریخی، تصویرها و نقش‌های گوناگونی از زنان در آثار ادبی بازتاب داشته است و در این میان یکی از شخصیت‌های بسیار مهم حوزه ادبیاتِ روایی - داستانی، که به زغم داشتن نقش محوری در پیشبرد روایت‌ها کمتر به آن پرداخته شده است، دایگان بوده اند. دایه، زنی بوده است که هرچند برای ایفای نقش شیردادن کودک (ترضیع) و تربیت فرزند بزرگان و ثروتمندان در نظر گرفته می‌شد اما می‌بایست وظایف دیگری را نیز به عهده می‌گرفت و دارنده ویژگی‌های شخصیتی خاصی می‌بود تا از طرف خانواده شاهان و درباریان و اشراف و فرزندان آن‌ها پذیرفته می‌شد. دایه، در نقش زن شیرده کودک، آموزگار، مربی، مادر، مونس و مراقب، در بسیاری از آثار شعر و نثر روایی - داستانی فارسی، به‌ویژه در داستان‌های غنایی، حضوری فعال و پرتأثیر دارد؛ در شاهنامه، تاریخ بیهقی، خسرو و شیرین نظامی، سمک عیار و بسیاری آثار دیگر شاهد حضور این شخصیت هستیم.

۱.۱ بیان مسأله

آن‌گونه که از زندگی دایگان فهمیده می‌شود، دایه در جمع خانواده اشراف یا در دربار شاهان از امکانات و اختیاراتی نیز برخوردار بوده که به او اجازه می‌داده دم و دستگاه و ساز و سامانی برای پروراندن فرزندان بزرگان و شاهان داشته باشد و سخن و فرمان او علاوه بر خود کودکان زیردست، در بسیاری موارد بر بزرگ خانواده و سرپرست اصلی کودک نیز مؤثر و جاری بوده است.

در داستان عاشقانه ویس و رامین نیز «دایه» یکی از شخصیت‌های اصلی منظومه است که از آغاز تا پایان داستان حضوری تعیین کننده دارد. ویس و رامین، دو قهرمان اصلی داستان، نزد دایه‌ای به خوزستان فرستاده می‌شوند و در آنجا پرورش می‌یابند. ویس را مادرش شهر، از شیرخوارگی به دایه‌اش می‌سپارد تا او را پرورش دهد و تا نوجوانی همچنان پیش این دایه در خوزستان می‌ماند:

همان ساعت که از مادر فرزند
مرو او را مادرش با دایگان داد
به خوزان برد او را دایگانش
که آن جا بود جای و خان و مانش

(اسعدگرانی، ۴۸: ۱۳۸۹)

واکاوی شخصیت دایه در منظومه... (منوچهر جوکار و اسما فروغی راد) ۱۵۷

از روی اتفاق یا هر عامل دیگر، رامین نیز به همان دایه سپرده می‌شود و پیش هم او در خوزستان پرورش می‌یابد:

به دایه بود رامین هم به خوزان همیدون دایگان بر جانش لرزان

(همان: ۴۹)

این پژوهش می‌کوشد از رهگذر نگاه متفاوت و ویژه فخرالدین اسعد فخرالدین اسعدگرگانی به زن، به واکاوی و بررسی جوانب شخصیت دایه در این منظومه بپردازد و کُنش‌های گوناگون او را به عنوان یکی از قوی‌ترین زنان داستان در روند روایت و آغاز و پایان‌بندی آن، مطالعه و بررسی نماید.

۲.۱ هدف تحقیق

هدف این پژوهش بررسی دقیق شخصیت دایه در منظومه ویس و رامین و واکاوی نقش او در رخدادها و کنش‌های این داستان است تا از این راه جنبه‌های تازه و کمتر شناخته شده این منظومه کهن ادب غنایی فارسی و ارزش‌های ادبی و داستانی - روایی آن پیش چشم دوست‌داران ادبیات فارسی آورده شود.

۳.۱ پیشینه تحقیق

برخی از مهمترین پژوهش‌هایی که پیش از این به نقش دایه پرداخته‌اند بدین شرح‌اند: «بررسی تاثیر دایه در داستان‌ها، روایات و ادبیات فارسی از آغاز تا پایان قرن هفتم» (مستشارنیا مولایی، ۱۳۵۶) رساله دکتری خانم عفت مولایی در دانشگاه تهران است که در آغاز به بررسی لغوی و اصطلاحی نقش دایه در داستان‌های عامیانه و روایت‌ها پرداخته و سپس به دو مشخصه اصلی دایه یعنی شیردادن و مربیگری او توجه نموده و در خصوص دیگر کارکردها و مشخصه‌های دایگان در آثار مختلف، بررسی و مقایسه‌ای انجام نشده است.

جلال خالقی مطلق در مقاله‌ای با عنوان «بیژن و منیژه و ویس و رامین؛ مقدمه‌ای بر ادبیات پارتی و ساسانی» (خالقی مطلق، ۱۳۶۹) به بررسی اشتراکات و نشانه‌های اصل مشترک پارتی هر دو داستان پرداخته و آن‌ها را محصول یک اجتماع می‌داند. خالقی مطلق در بخش کوتاهی نیز از تاثیر دایه در روابط عاشقانه به عنوان یکی از ویژگی‌های مشترک

داستان‌ها یاد می‌کند و به صورت گذرا به دو کارکرد دایه یعنی ایجاد آشنایی و رساندن پیام اشاره دارد.

افسانه خاتون‌آبادی در مقاله «مضمون عشق و منش قهرمانان در داستان ویس و رامین» (خاتون‌آبادی ۱۳۷۶) ضمن بررسی روابط عاشقانه در این منظومه به صورت جزئی‌نگاهی هم به شخصیت‌های داستان داشته و در این میان اشاره‌ای نیز به نقش دایه کرده و تنها خویشکاری او را در ایجاد پیوند پایدار میان ویس و رامین ذکر می‌کند.

هاشم محمدی در مقاله‌ای با عنوان «نقش دایه‌ها در داستان‌های عاشقانه ایرانی» (محمدی، ۱۳۸۰) خلاصه‌وار به بررسی کارکرد دایگان در منظومه‌های ویس و رامین، خسرونامه، لیلی و مجنون، همای و همایون، سلامان و ابسال و یوسف و زلیخا پرداخته و در نگاهی کلی و گذرا به نقش دایه‌ها در پروراندن فرزندان و تاثیرگذاری آن‌ها در شکل‌گیری روابط عاشقانه پرداخته است؛ می‌توان گفت این مقاله عمدتاً به بررسی نقش دایه بر روابط عاشقانه متمرکز است که با آنچه ما به صورت خاص در خصوص بررسی جامع نقش دایه در ویس و رامین انجام می‌دهیم، متفاوت است. علیرضا شادآرام و همکاران (۱۳۸۹) در مقاله «نقش زنان در دو داستان تریستان و ایزوت و ویس و رامین»، به مقایسه زنان ویس و رامین با افسانه فرانسوی-انگلیسی تریستان و ایزوت پرداخته و زمینه شکل‌گیری روابط عاشقانه در هر دو داستان را بررسی و وجوه شباهت و تفاوت میان شخصیت‌های زن این دو داستان را بررسی کرده است.

آنچه بیشتر در آثار پژوهشی نام‌برده مطرح شده، توجه پژوهشگران به نقش شیردادن (ترضیع) و مربی‌گری و در یک مورد نیز به نقش واسطه‌گری دایگان بوده است و تا کنون پژوهشی جامع در خصوص بررسی سایر کارکردهای دایه و نقش این شخصیت در پیشبرد روایت با همه اهمیت آن نگاشته نشده است. در این پژوهش ضمن استفاده از منابع یادشده، نخست به مرور نگاه ویژه فخرالدین اسعدگرگانی به خلق شخصیت زنان خودرأی و قدرتمند داستان می‌پردازیم و سپس شخصیت یکی از زنان این داستان یعنی دایه را تحلیلی جامع می‌کنیم.

۴.۱ نگاهی گذرا به شخصیت دایه در ادبیات داستانی فارسی

دهخدا در ذیل معنی دایه اصلی‌ترین نقش او را شیردادن (ترضیع) و تربیت ذکر می‌کند: «شیردهنده، زنی که بچه‌ای را به شیر خود بپرورد؛ زنی که از طفل دیگری پرستاری کند و

واکاوی شخصیت دایه در منظومه ... (منوچهر جوکار و اسما فروغی راد) ۱۵۹

او را پرورش دهد» (دهخدا، ۱۳۶۱: ذیل دایه). در داستان‌های مختلف دایگان نقش‌های گوناگونی بر عهده داشته‌اند؛ بدین روی، انتخاب دایگان برای پروراندن فرزندان شرایط و مشخصه‌های ویژه‌ای را الزام می‌کرده است.

از لحاظ ظاهری و جسمی دایه باید بدنی عضلانی، قامتی متوسط، سینه و گردنی قوی، و از نظر فربهی و لاغری، هیکلی معتدل داشته باشد. به ویژگی‌های اخلاقی، اعتقادی، وضع زندگی عاطفی و حتی زیبایی و سلامت ظاهری دایه نیز همواره توجه شده است (دانشنامه جهان اسلام، ۱۳۹۳: ذیل مدخل «دایه»).

ویژگی‌های دیگر دایه عبارت بوده است از: «خوشرویی، خوش بر و بالای، خوش‌گویی، تندرستی و پُرشیری» (کتیرایی، ۱۳۴۸: ۳۶).

دایگان از آغاز تا نوجوانی و گاه تا پایان عمر افراد (چه در جهان واقع و چه در دنیای داستان) همراه آنها بوده‌اند و کارکرد و تأثیر حضورشان در شکل‌گیری شخصیت و منش کسی که او را می‌پرورده‌اند، بسیار مهم بوده است.

گاهی دایه نقش کم‌رنگی در فضای داستان دارد و پس از تعلیم و تربیت و رساندن فرد مورد نظر به مکتب و سن رشد و بلوغ، دیگر با او کاری نیست و گاه از بدو تولد تا هنگام مرگ شخص، لحظه به لحظه، حضور دارد و در تمام کارها با او مشورت می‌شود و در واقع، مسیر زندگی فرد را هم او انتخاب و هدایت می‌کند (محمدی، ۱۳۸۰: ۶۲).

پیشینه حضور دایه در داستان‌های ایرانی و ادبیات فارسی را باید در داستان‌های کهن ایرانی جستجو کرد. «بی‌گمان اشاره‌های فراوان فردوسی به واژگان دایه و پروراندن در داستان سیاوش، نشان دهنده کهنگی نهاد دایگانی در تاریخ ایران باستان است» (جلیلیان، ۱۳۹۱: ۵۷). اینکه پیشینه حضور دایه در ادبیات شفاهی و رسمی به شاهنامه نسبت داده شده (تشکری و دیگران ۱۳۹۶: ۱۱۳)، دقیق نیست، چرا که شاهنامه، خود بازسرای داستان‌های مکتوب و شفاهی ایران باستان است. شاهنامه در این موضوع متنی واسطه و البته سخت مورد استفاده و توجه بوده است؛ شهرام جلیلیان در خصوص واژه دایگان و نظام دایگانی می‌آورد:

در دوران ساسانیان، پرورش و آموزش شاهزادگان و گهگاه کودکان دودمان‌های نژاده به شیوه‌ای بود که می‌توان آن را به اصطلاح نهاد دایگانی خواند. در شاهنامه

فردوسی، حتی «گاو برمایه/پرمایه»، که فریدون را در کودکی شیر داده بود، «مهربان دایه» خوانده شده است (جلیلیان، ۱۳۹۱: ۵۵).

خالقی مطلق در پی مقایسه‌ای کوتاه میان نقش دایه در بیژن و منیژه با دایه ویس و رامین، معتقد است نقش دایه ویس و رامین بسیار مهم و دراز بوده و نقش دایه بیژن کوتاه است و با این حال دو دایه در دو صفت مشترک‌اند.

یکی این که هر دو دلاله عشق‌اند و نخستین آشنایی میان دلدادگان به‌وسیله آن‌ها انجام می‌گیرد. و دیگر این که هر دوی آنان باید نخست از سوی جوانان تطمیع گردند. بیژن به دایه منیژه قول می‌دهد که اگر او را با منیژه آشنا سازد او را مال بسیار بخشد و در مقابل، دایه ویس را با زر و سیم نمی‌توان تطمیع کرد. گویی او از مال دنیا بی‌نیاز است. نقطه ضعف او جاه‌طلبی و به ویژه هوسرانی است. در روزی که رامین دایه را در باغ تنها می‌یابد، به امید این که او را با خود همراه کند، نخست برای او از دلباختگی خود به ویس شرح مفصلی می‌دهد. ولی پس از این که این کوفتن‌ها آهن سرد دایه را نرم نمی‌کند، رامین زیرکانه زبان به ستودن هنر سخندانی و چاره‌سازی دایه می‌گشاید (خالقی مطلق، ۱۳۶۹: ۲۸۳).

و در نهایت هم برای جلب رضایتش با او هم‌خوابه می‌شود.

در لیلی و مجنون نظامی، دایه لیلی شخصیتی دلسوز، مهربان و خردمند است. لیلی را در عشق مجنون اندرزا می‌دهد. بنا به صلاح قبیله عمل می‌کند و مراقب و رازدار لیلی است. در منظومه عاشقانه خسرونامه یا گل و هرمز (که در گذشته به غلط به عطار نسبت داده شده بود)، قیصر روم از کنیز خود صاحب پسری به نام خسرو می‌شود. کنیز از ترس حاسدان کودک را به دایه می‌سپرد. دایه خسرو زنی است دلسوز و فداکار که از جانش برای حفظ زندگی خسرو مایه می‌گذارد.

باری، قوی‌ترین و پررنگ‌ترین دایه را در حوزه ادبیات فارسی فخرالدین اسعدگرگانی در داستان ویس و رامین آفریده است. دایه‌ای همه فن حریف که در خوزستان دم و دستگاهی دارد، شاهزاده تربیت می‌کند، حلیه‌گری می‌کند چاره‌گر و مدبر است و هر جا لازم ببیند تن به هر ناپسندی می‌دهد. دایه ویس زنی بسیار زیرک، کاردان و آگاه به هنرهای زنانه است. زن عامی و بی‌سوادی نیست. از کیفیت‌های روحی و روانی انسان و طبیعت او آگاه است، قطعا ویژگی و تشخیصی دارد که بزرگان فرزندان خود را برای پرورش و تربیت به او می‌سپارند، دارای تمکن مالی است و وظیفه مادری را بهتر از شهرو می‌داند. در دوران عشق

بازی ویس و رامین، دایه نقش واسطه و گره‌گشا دارد. در عین حال که از حال خود نیز غافل نیست و جویای کام است. شخصیتی است که نیک مطلق و بد مطلق نیست. او یک انسان واقعی است با نقاط ضعف و قوت بسیار و این هنر داستان پرداز است که شخصیت او را چنین ساخته و برآورده است. و اما از جمله عواملی که باعث شده تا در برخی موارد منظومه ویس و رامین غیراخلاقی جلوه کند به جهت پاره‌ای گفتار و کردار دایه است. گویی او «از پیوند ناروای ویس و رامین و فریب دادن و خوارکردن موبد لذتی شیطانی می‌برد» (اسلامی ندوشن، ۱۳۷۰: ۷۵). جالب آن است که موبد با آنکه متوجه مقاصد و خلق و خوی دایه است، چنین زنی را از درگاه خود نمی‌راند. این دایه مانند خادم‌های ساده و بی‌اراده نیست. از نامه‌هایی که به شهره می‌نویسد و از اینکه ویس و رامین را که هر دو بزرگ‌زاده‌اند در کودکی به او سپرده اند، چنین برمی‌آید که او در خوزان دم و دستگاهی برای خود داشته است. دایه در زندگی ویس به جای شهره نقش مادر را بازی می‌کند و در راه خوشبخت کردن او از هیچ کوششی دریغ نمی‌ورزد.

۲. نگاهی به منظومه ویس و رامین

۱.۲ خلاصه داستان

در مرو پادشاهی بوده به نام «موبد منیکان» که شاهان سرزمین‌های همسایه، فرمانبردار او بودند. روزی در جشن بهاری چشمش به زنی از بزرگان شرکت‌کننده در جشن به نام «شهره» می‌افتد و دل از کف می‌دهد و از او خواستگاری می‌کند؛ اما شهره به بهانه آنکه همسر دارد و دیگر جوان نیست و شایسته همسری شاه نمی‌باشد، از قبول این پیشنهاد طفره می‌رود و در عوض قول می‌دهد که اگر در آینده صاحب دختری شد او را به شاه موبد بدهد. پس از چند سال شهره دختری به دنیا می‌آورد و نام «ویس» بر او می‌گذارد و او را برای چند سالی نزد دایه‌ای به خوزان می‌فرستد. در آنجا رامین برادر شاه موبد نیز همزمان مدتی نزد همین دایه پرورش می‌یابد. چون ویس بزرگ می‌شود شهره پیش از آنکه موبد منیکان باخبر شود تصمیم می‌گیرد که طبق سنت مرسوم آن روزگار «ویس» را به عقد برادرش «ویرو» درآورد. اما در روز ازدواج این دو ناگهان «زرد»، برادر ناتنی موبد منیکان از راه می‌رسد و از شهره می‌خواهد که به پیمان وفا کند و ویس را تسلیم موبد نماید. سرانجام پس از کشمکش و جنگی که میان شاه موبد و خاندان ویس در می‌گیرد، شهره ویس را به اجبار به شاه موبد می‌دهد و موبد او را با خود به مرو می‌برد. در طول سفر به مرو رامین،

برادر کوچک شاه موبد، سخت به ویس دل می‌بازد، اما جز تحمل رنج عشق کاری از دستش بر نمی‌آید تا اینکه روزی دایه پیر ویس را در باغ تنها می‌بیند، راز خود را با او درمیان می‌گذارد و از او یاری می‌خواهد. ویس با وساطت دایه رامین را می‌بیند و عاشق او می‌شود. از این پس دایه به عنوان شخصیتی کلیدی روابط میان این دو عاشق را مدیریت و تنظیم می‌کند. دو دل‌داده، هنگامی که شاه موبد به سفر رفته است، با یکدیگر پیمان وفاداری می‌بندند و از هم کام می‌جویند. با آشکار شدن راز این عشق، دلدادگان با مشکلات و ماجراهای متعدد رو به رو می‌شوند تا اینکه عاقبت رامین، ویس و گنجینه‌های شاه موبد را می‌رباید و به دیلم می‌گریزد. در دیلم بر تخت شاهی می‌نشیند و بزرگان و سپاهیان بر او گرد می‌آیند. موبد با سپاهیان خود برای جنگ با رامین به آمل لشکر می‌کشد. در آنجا شبی ناگهان گرازی وحشی به لشکرگاه می‌آید. شاه برای شکار گراز بر اسب می‌نشیند، اما گراز اسب و شاه را در می‌غلتاند. به این ترتیب پادشاهی قلمرو وسیع مرو بدون جنگ به رامین می‌رسد. ویس و رامین با هم پیمان زناشویی می‌بندند و سال‌ها در کنار یکدیگر به خوشی زندگی می‌کنند و صاحب فرزندان و فرزندزادگان بسیار می‌شوند.

۲.۲ زن و زنانگی در ویس و رامین

می‌دانیم که وظیفه دایگی بر عهده زنان بوده است، بنابراین دایه ویس و رامین نیز پیش از هر چیز یک زن است که باید او را در چارچوب زنان داستان در نظر آورد. آنچه در این داستان اهمیت دارد جدا از محتوای داستان که شاهراه تلاقی اندیشه‌ها و آداب و رسوم پیش از اسلام و پس از اسلام است، حضور قدرتمند زنان و نگاه ویژه داستان‌پرداز اثر به زن در این داستان است.

ناز و نیازهای عاشقانه، هجران‌ها، وصال‌ها، کامجویی‌ها، فریب دادن‌ها، فریب خوردن‌ها، عتاب‌ها و سرزنش‌ها و دیگر موضوع‌های مطرح شده در داستان همان‌هایی است که حقیقتاً وجود دارد. کاملاً طبیعی و به دور از تکلف. در هیچ یک از داستان‌های عاشقانه زبان فارسی این چنین به ریزه‌کاری‌های زندگی یک طبقه، به زیر و بم‌های حالات روحی و هیجانات افراد پرداخته نشده است (تقوی، ۱۳۹۶: ۲۲۱).

طرح و بازسازی داستان عاشقانه کهن ویس و رامین و ناموافق با سنت‌های اخلاقی حاکم بر جامعه متصلب سده پنجم هجری، خود، کاری جسورانه شمرده می‌شود و جالب اینکه این کار به پیشنهاد و موافقت ابوالفتح مظفر، حاکم اصفهان که خود منصوب و معتمد

واکاوی شخصیت دایه در منظومه ... (منوچهر جوکار و اسما فروغی راد) ۱۶۳

طغرل (۳۸۵-۴۵۵ ه.ق) پادشاه متعصب سلجوقی است، انجام می‌گیرد. اساساً پرداختن به «عشقی دگرسان» از آن گونه که در این منظومه آمده است، مستلزم آزادی بخشی به نیمه همیشه منفعل داستان‌های عاشقانه، یعنی زنان و مشارکت فعال آنان در ایفای نقش «زنانه» و برآوردن آرزوها و خواهش‌های رنگارنگ زنانه است و این همان کاری است که سراینده ویس و رامین در فضای فرهنگی دوره اسلامی ایران برای نخستین بار انجام داده است. یکی از پیامدهای این نگاه بالا بردن نقش زن در تدبیر و تدبیر امور و شکوفایی توان و استعداد او است.

در ویس و رامین زن از چنان شخصیت فعال و قدرتمندی برخوردار است که نظیر آن در کمتر داستان ایرانی دیده می‌شود. آزادی، قدرت عمل، شجاعت، گستاخی، میل به انتخاب و برخورداری از روحیه زیباپرستی و خوشباشی از مهمترین ویژگی‌های زن در ویس و رامین است چنین خصایصی در زنان دوران اسلامی و ساسانی کمتر دیده می‌شود، بنابر این به نظر می‌رسد که فخرالدین اسعد گرگانی در شخصیت‌پردازی زنان داستان، بیش از آنکه عادات ذهنی و شرایط اجتماعی عصر خود را دخیل بدارد، متعهد به حفظ روح پارتی اصل اثر بوده. اصل داستان ویس و رامین محصول دورانی از حکومت پارت‌ها بوده که در آن احتمالاً زنان درباری قدرت بسیار داشته‌اند، به گونه‌ای که شاه در جشن نوروزی خود از زنان بزرگان دعوت می‌کرده و برخلاف رسم زرتشتی و اسلامی، در ازدواج درباری به جای پدر دختر از او اجازه می‌گرفته است (شادآرام و دیگران، ۱۳۸۹: ۱۲).

شخصیت اصلی منظومه، ویس، دختر شهرو و قارن، شاه ماه آباد است؛ به دست دایه‌ای پرورده می‌شود و چون به بلوغ می‌رسد با برادر خود ازدواج می‌کند. موبد، شهریار کهنسال دل‌باخته اوست او را به زنی می‌گیرد. اما ویس به سرنوشتی که قبل از به دنیا آمدن برایش رقم خورده پشت پا می‌زند، عصیان می‌کند و آنچه را خویش برگزیده دنبال می‌کند؛ دل به برادر شوهر می‌بندد و سال‌ها با او نرد عشق می‌بازد؛ و این زنی است که راوی منظومه خلق می‌کند. شجاع، جسور و خودرأی. «چنین است که نیمی از جامعه به مانند ویس به رغم مقاومت بیهوده آغازین خویش، ناگزیر تن به ارتکاب گناهی خواهند سپرد که جامعه پیش از زادن آنان برایشان مقرر داشته است چونان نفرینی شوم» (مزدآپور، ۱۳۸۲: ۸). در جامعه‌ای که زن از خویش اختیاری ندارد و اغلب برای سرنوشتش دیگران تصمیم می‌گیرند، ویس سربرمی‌آورد، رسوایی را به جان می‌خرد و یک‌تنه بار رسوایی داستان را به دوش می‌کشد و با قدرت زنانگی خود سرنوشت را بر هم می‌زند. «ویس روح سرکشی

دارد و در برابر ستم جامعه مردسالار طغیان می‌کند و حوادث روزگار هم نمی‌تواند او را منفعل و رام کند، بلکه او با اراده می‌ایستد و حق خود را از دنیا و جامعه طلب می‌کند» (حاکمی، ۱۳۹۰: ۹۴).

بی‌گمان نگاه ویژه فخر الدین اسعدگرگانی به شخصیت زن زمانی کاملاً آشکار می‌شود که مشخصه‌های زنان داستان در تقابل با شخصیت‌های مرد داستان بررسی گردد. بی‌ارادگی، ضعف و زبونی، بی‌وفایی و خیانت و ... در مردان داستان به‌فراوانی دیده می‌شود. خالقی مطلق در خصوص رامین که از شخصیت‌های اصلی داستان است، می‌نویسد «آنچه او از مال جهان داشت چنگی بود وطنبوری و دیگر دار و ندار او در گرو می‌فروشان بود» (خالقی مطلق، ۱۳۶۹: ۲۷۵). رامین بی‌بهره از فضیلت و خرد و آکنده از خصائل ناجوانمردانه بسیاری است. نماد مردی خائن، خوشگذران و هوسران است که نه به برادرش وفا می‌کند و نه در عشق ثبات قدم دارد. دل در گرو عشق همسر برادر دارد و جایی که شرایط بر او سخت می‌گردد همسر دیگری اختیار می‌کند. تصمیم به قتل برادرش می‌گیرد که قضای الهی به یاری او می‌رسد و گرازی موبد را می‌کشد اما خون دیگر برادرش، زرد را ناجوانمردانه می‌ریزد و گنجینه برادر را غارت می‌کند. می‌توان گفت رامین در این داستان همه خصائل ناپسند را دارد.

در مقابل، اختیار، اراده، وفاداری، جسارت، وفای به عهد، خردمندی و بسیاری از خصائل نیک در زنان داستان مشهود است و حتی به گاه خیانت مردان، این زنانند که وفادار می‌مانند. ویس بر عهد خود با رامین که به او خیانت کرده و زنی دیگر نیز برگزیده، تا پایان داستان وفادار است. نکته‌ای که در این خصوص نباید از نظر دور داشت وضعیت و فرهنگ غالب بر جامعه مخاطب شاعر است. فخر الدین اسعدگرگانی رندانه جانب احتیاط را رها نمی‌کند؛ او به خوبی می‌داند در یک جامعه مردسالار باید میانه را نگه دارد و هر از گاه در خصوص بی‌وفایی زنان و کامجویی‌های آن‌ها نیز سخن گوید هر چند که در عمل چیز دیگری اثبات نموده است.

دوکیهان گم کنند از بهر یک کام	چو کام آید نجویند از خرد نام
زنان را گرچه باشد گونه‌گون چار	ز مردان لابه‌پذیرند و گفتار
شکار مرد باشد زن به هر سان	بگیرد مرد او را سخت آسان

(اسعدگرگانی، ۱۳۸۹: ۱۰۹)

واکاوی شخصیت دایه در منظومه... (منوچهر جوکار و اسما فروغی راد) ۱۶۵

او با همین نگاه است که از جانب فرهنگ غالب جامعه، زن آزاده صاحب اندیشه و خواهان استقلال را زنی ناقص و گستاخ توصیف می‌کند:

چه نیکو گفت موبد پیش هوشنگ زنان را از بیش از شرم و فرهنگ
زنان در آفرینش ناتمامند ازیرا خویش کام و زشت نامند

(منع پیشین، همان صفحه)

و در جای دیگری درباره بی‌مهری زنان، بی‌آنکه مرزی میان افراد خوب و بد این گروه قایل شود، آورده است:

مبادا کس که از زن مهر جوید که از شوره بیابان گل نروید
بود مهر زنان همچون دم خر نگرده آن ز پیمودن فرونتر

(همان: ۲۳۲)

در چنین جامعه و برآمده از چنین فرهنگی است که مرد بودن نوعی افتخار و بزرگی و زن بودن مایه تحقیر و توهین است:

زنان نازک‌دلند و سست‌رایند به هر خو چون برآری‌شان برآیند
زنان گفتار مردان راست دارند به گفت خوش، تن ایشان را سپارند

(همان: ۵۵)

زن ار چه خسرو است ار پادشایی و گر خود زاهد است ار پارسایی
بدین گفتار شیرین رام گردد نیندیشد کزان بدنام گردد

(همان: ۵۶)

مزدآپور در معرفی شخصیت ویس می‌نویسد: «ویس چیزی نیست جز، همسر شاه موبد پیر و معشوق رامین جوان و خود او هیچ نیست، چون تقدیر چنین خواسته است» (مزدآپور ۱۳۸۲: ۱۴۱). اما، به گمان ما ویس نماد زنی بی‌پروا، خودرایی و گستاخ است که هر جا اراده کند به کام و رای خویش عمل می‌کند. به خلاف آنچه به نظر می‌رسد، او زن هرزه و بی‌بند و باری نیست و با وجود بی‌وفایی رامین، همچنان به او وفادار می‌ماند. اسلامی ندوشن به درستی می‌نویسد:

ویس یک زن ناب است که می‌خواهد زندگی کند و از عمر خود بهره گیرد. خوی آتشین ویس طوری نیست که به هر پیش‌آمدی گردن نهد. از همان کودکی ذوق استقلال و انتخاب در او پیداست. در اختلاف او و دایه بر سر انتخاب لباس، دایه می‌گوید: همی نپسندد اکنون آنچه ماراست / و گرچه گونه گونه خز و دیباست (اسلامی ندوشن، ۱۳۷۰: ۹۵).

جلوه‌های عشق راستین در شخصیت ویس و وفاداری او نمایان است. از زمانی که دل در گرو رامین می‌سپارد تا پایان عمر به آن پایند می‌ماند. رنج می‌برد و شادمانی می‌کند و خود را در عشق رامین می‌پروراند و با این عشق سال‌ها زندگی می‌کند.

دیگر شخصیت قوی داستان، زن دیگری است به نام «شهره». شهره مادر ویس و زنی نژاده است و نژاد او به جمشید، پادشاه پیشدادی می‌رسد. او مهربانو و ماه بانوان خوانده می‌شود و زنی زیبا و کاردان و جسور است. همسر او قارن نام دارد که حضور پررنگی در داستان ندارد و رتق و فتق امر شاهی در اختیار شهروست. چنان اختیاری دارد که دختری نژاده را بدون اجازه پدر، همسر موبد می‌کند و بعد هم بدون گواهی و اجازه موبد، او را به عقد برادرش درمی‌آورد. خاتون‌آبادی می‌نویسد:

او دختری نژاده را نامزد کرده، بار دیگر او را شوهر داده و پیمان‌شکنی کرده، در دژ را به روی دشمن گشوده، دختر خویش را تسلیم موبد کرده و خون‌هایی بر سر تصاحب ویس بر زمین ریخته (خون شوهرش) و از لحاظ اخلاقی هم خیلی خوشنام نبوده است (خاتون‌آبادی، ۱۳۷۶: ۶۶۷).

تصویر دیگری از قدرت و اختیار زنان ویس و رامین، در امر ازدواج دختران و تعیین مهریه آنان قابل دیدن است. چنان که رامین از گل می‌پرسد:

چه نامی وز کدامین جایگاهی مرا خواهی به جفتی یا نخواهی
اگر با تو کسی پیوند جوید از او مادرت کاوین چند جوید؟

(اسعدگرگانی، ۱۳۸۹: ۲۳۹)

دیگر زن این منظومه که به قدرت تمام در عرصه روایت پرداخته شده است و در این پژوهش به تفصیل شخصیت او را برمی‌رسیم، دایه است. شخصیتی که درعین گمنامی نقش مهمی در زندگی قهرمانان داستان دارد.

واکاوی شخصیت دایه در منظومه... (منوچهر جوکار و اسما فروغی راد) ۱۶۷

دایه در منظومه‌های داستانی عاشقانه و غنایی در ادب فارسی، یکی از قهرمانان و شخصیت‌های فرعی و گمنام بوده است. وظیفه او تعلیم و تربیت و پرورش کودک بوده است و تا زمان رسیدن کودک به سن رشد و رفتن به مکتب، نقش بسیار مهمی داشته است و گاه تا آخر عمر همراه پرورش‌شونده و طرف مشورت او قرار می‌گیرد و به عنوان رابط بین عاشق و معشوق و وظیفه سنگین‌تری را به دوش می‌گیرد. گروهی ملامت‌گر و سرزنش‌کننده‌اند و گروهی همواره مورد نهرین و طرد دائم‌اند (محمدی، ۱۳۸۰: ۱۱۲۸)

و گروهی چون دایه ویس و رامین جامع تمام خصلت‌های نیک و بد هستند.

۳.۲ بررسی ویژگی‌های شخصیتی دایه در ویس و رامین

یکی از شاهکارهای ادبیات فارسی که در آن شخصیت دایه نقش محوری دارد، داستان ویس و رامین است که از ابتدای آن دایه به عنوان پرورش‌دهنده قهرمانان اصلی اثر و در ادامه به عنوان رابط و مشکل‌گشا و گاه به وقت لزوم مشکل‌ساز داستان حضوری پررنگ دارد. اسلامی ندوشن در کتاب جام جهان‌بین در خصوص نقش و ویژگی‌های دایه در داستان ویس و رامین می‌نویسد:

معلوم می‌شود که او [دایه] برجستگی و خصوصیتی داشته که تربیت فرزندان بزرگان به وی واگذار می‌شده است؛ زنی است بسیار زیرک و کاردان، از فن آرایشگری و افسونگری و دیگر هنرهای زنانه باخبر... از نامه اش به شهر و برمی‌آید که این دایه دستگاه مفصلی در خوزان داشته است و از خود، دارای مال و تمکن بوده. زنی عامی و بی‌مایه نیست و کم و کیف طبیعت انسان را خوب می‌شناسد. در تمام دوران عشق‌بازی ویس و رامین مهم‌ترین گره‌گشا و مشاور است. اوست که موجب آشنایی آن دو می‌شود، مردی موید را بر ویس می‌بندد، به رسولی از جانب ویس به گوراب می‌رود... (اسلامی ندوشن، ۱۳۷۰: ۳۰۸).

مینورسکی از منظر وابستگی طبقاتی به دایه نگرین و بر جنبه‌های منفی شخصیت او انگشت می‌گذارد و می‌نویسد:

در داستانی که چنین آشکارا به طبقه شاهان و شاهزادگان وابسته است، نماینده طبقه فرودین دایه است که نامی جز آنکه خوزانی (از خوزان) است، ندارد. کارهای ناروایی که از دایه سر می‌زند، خاصه افسون‌سازی‌های او بیش از آنچه مربوط به پایه و طبقه

فرودین او باشد، به زادبوم وی خوزان مربوط است. در حقیقت او جادوگری چیره‌دست است چنانکه در داستان آمده است، طلسمی ساخت که از اثر آن موبد جاودان از ویس ناکام ماند (مینورسکی، ۱۳۳۵: ۴۳۷).

محمدی در تحلیل از شخصیت دایه به نظر مینورسکی استناد می‌کند و کم و بیش در خصوص شخصیت منفی دایه با مینورسکی موافق است

دایه ویس مکارترین و منفورترین چهره‌ای است که شایسته نفرین و سرزنش است، آنقدر در کار خود مصر است و آنقدر این گونه اعمال برای وی عادی است که نه کتک زدن و نفرین کردن و نه تبعید و آوارگی و نه تهدید، او را از انجام اعمالش باز نمی‌دارد. وی در این داستان موجودی کم‌ارزش و عاری از فضایل انسانی است که به واسطه آلودگی به خوشگذرانی، حتی در سن پیری خود، از ارزش‌های اخلاقی و اجتماعی فاصله گرفته است و مظهر بی‌وفایی، هوس بازی، بی‌خردی، سست ایمانی، جاه‌طلبی و خودپرستی است و شخصیت زنان پاک و باوفایی را که نقش دایه دارند، لکه‌دار نموده است (محمدی، ۱۳۸۰: ۶۳).

به گمان ما شاید درست‌تر آن باشد که گفته شود فخرالدین اسعد در ساخت روایت و بنا به موقعیت‌های مختلف، از شخصیت دایه بهره‌های گوناگون می‌برد؛ بدین معنا که او شخصیتی می‌آفریند تا در فراز و فرودهای داستانی به گاه نیاز، خردمند، کاردان و دلسوز و در دیگر مناسبت‌ها و موقعیت‌ها، پلید، جادوگر و هوسباز تصویر شود؛ گویانکه، دایه نیز به مثابه انسان، در جایگاه‌های مختلف رنگ عوض می‌کند و نقش می‌آفریند.

۳. خویشکاری و نقش‌ویژه‌های دایه

دایه در نظام خانوایی درباری و اشرافی، به عنوان شخصیتی حقیقی و حقوقی، عهده‌دار وظایفی بوده است که در قبال انجام دادن آنها از حقوق و مراتبی نیز بهره‌ور می‌شده است. در این بخش با تأکید بر شخصیت دایه در منظومه ویس و رامین، نقش‌ویژه‌های او را برمی‌رسیم.

۱.۳ ترضیع و تربیت کودکان

مهم‌ترین کارویژه دایه ترضیع (شیردادن) و تربیت کودکان بوده است. او باید زنی قوی باشد و برخوردار از نیروی جسمانی لازم جهت ترضیع کودکان و پروراندن آنان. همچنین از

واکاوی شخصیت دایه در منظومه ... (منوچهر جوکار و اسما فروغی راد) ۱۶۹

خرد و دانایی و آگاهی و تجربه کافی در تربیت کردن فرزندان بزرگان بهره‌مند باشد. در این نقش او زنی آداب‌دان است که علاوه بر مهارت در فنون فرزندپروری، شیوه تعامل با پدر و مادر کودک و خشنودسازی و اعتماد آنان را نیز می‌داند.

اهمیت دایگان در شکل‌گیری شخصیت کودک، به جهت اینکه از آغاز تولد همراه او بودند گاه از مادر نیز بیشتر بود. در این داستان، ویس و رامین ازسال‌های کودکی جهت ترضیع و تربیت به دایه سپرده شده‌اند:

همان ساعت که از مادر فرو زاد مرو را مادرش با دایگان داد
به خوزان برد او را دایگانش که آنجا بود جای و خان و مانش

(اسعدگرگانی، ۱۳۸۹: ۴۸)

چنین پرورد او را دایگانش به پروردن همی بسپرد جانش
به دایه بود رامین هم به خوزان همیدون دایگان بر جانش لرزان

(همان: ۴۹)

رامین آنگاه که درخواستی از دایه دارد، از روی تکریم و بزرگداشت او را مادر و خداوند خود می‌خواند:

توی مادر، منم پیش تو فرزند ترا دارم همیشه چون خداوند

(همان: ۱۲۳)

۲.۳ محرم اسرار بودن

دایه نزدیک‌ترین و محرم‌ترین شخص به اسرار کسی است که او را پرورانده است و با روحیات او آشناست. ویس از هر چه او را رنج می‌دهد، از احساسات متفاوت خود با دایه سخن می‌گوید و آنچنان که با او راز دل می‌گشاید به شهرو که مادر اوست، چیزی نمی‌گوید. از این لحاظ نیز نقش دایگان در راهنمایی و هدایت و حتی سرنوشت فرزندخواندگان بسیار مهم بوده است.

نهان از هرکسی مر دایه را گفت که بخت شور من با من برآشفت
ندانم چاره‌ای جز کشتن خویش به کشتن رسته گردم زین دل ریش

(همان: ۹۲)

رامین نیز دایه را نزدیک‌ترین کس به خود می‌داند که می‌تواند احوال و اسرار دل را با او در میان نهد و از او کمک بخواهد:

بجز تو در جهان کس را ندانم که با او راز خود گفتن توانم
پیام من بگو با آن سمنبر بهانه بیش ازین پیشم میاور

(همان: ۱۰۳)

۳.۳ واسطگی و دلالی در روابط عاشقانه

یکی از نقش‌هایی که دایگان در داستان‌ها ایفا می‌کردند نقش واسطگی است. دایه از آنجایی که مدت زمان زیادی را صرف پروراندن کودک می‌کند و به نحوی محرم اسرار او به حساب می‌آید، در هنگام بزرگی و بلوغ او نیز نخستین کسی است که از احوال عاشقی این دست‌پرورده آگاه می‌شود و هم‌اوست که گویی سامان دادن ماجراهای عاشقانه این نرسیده‌عاشق‌پیشه را وظیفه خویش می‌داند. بدین‌روی، دایه مورد اعتمادترین فرد جهت رساندن پیام میان عاشق و معشوق است. کم و بیش از هرچه می‌گذرد به سرعت آگاه می‌شود و به جهت همین آگاهی نیز در کنار نقش دلاله‌گی روابط عاشقانه، می‌تواند جاسوس مفید و آگاهی برای گزارش احوال این فرزندان نورچشمی به پدران و مادران که اغلب شاهان یا درباریانند، محسوب شود. «نظارت بر رفتار و کردار شاهدختان و بزرگزادگان و گزارش آن به سلطان یا والی از وظایف دایه است. هر اقدامی که توسط شاهدختان انجام شود، مو به مو توسط دایه به اطلاع پدر می‌رسد» (عزیزی‌فر، ۱۳۷: ۲۰۰). به ندرت پیش می‌آید دایه‌ها مخالفتی با عاشقی فرزندان‌دگان داشته باشند. مگر آنجا که خطری را متوجه فرزندان‌خوانده می‌دیدند. ذوالفقاری در خصوص وساطت دایگان می‌نویسد:

برای رسیدن مقطعی یا نهایی عشاق به یکدیگر وجود شخص یا اشخاصی ضروری است. این واسطه ممکن است درویش، دایه، طبیب، دوست یا بازرگانی باشد. واسطه

واکاوی شخصیت دایه در منظومه... (منوچهر جوکار و اسما فروغی راد) ۱۷۱

گاه ممکن است در تمام جریان داستان همراه عاشق باشد. در برخی داستان‌ها چندین واسطه به عشاق کمک می‌کنند. یکی از این یاری‌رسانان و مهم‌ترین آنان، دایه است (ذوالفقاری، ۱۳۹۴: ۹۲).

این واسطگی گاه در معنای وساطت و پیام‌رسانی ساده میان عاشق و معشوق بود اما در مواردی نیز در معنی منفی قوادگی و دلّالی جنسی به کار می‌رفت. در ویس و رامین، رامین به محض عاشق شدن راز دل با دایه در میان می‌نهد و از او یاری می‌خواهد.

کنون از تو همی زنهار خواهم جوانمردیت را من یار خواهم

(اسعد گرگانی، ۱۳۸۹: ۹۹)

دایه واسطه ملاقات‌ها و پیام‌رسان است. اگر چه گاه به این جهت مجازات هم می‌شود.

پس آنگه تازیانه زدش چندان که بیهش گشت دایه همچو بیجان

(همان: ۲۱۵)

دایه ویس و رامین با درایت کار پیام‌رسانی میان عاشق و معشوق را انجام می‌دهد. آنگونه سخن می‌گوید که عاشق و معشوق را به هم راغب نماید. ملاقات آن‌ها را مدیریت می‌کند و اگر مشکلی پیش آید یا اغیار از خلوت عاشق و معشوق باخبر شوند چاره‌جویی و حل مشکل می‌کند. دایه در ویس و رامین یک ویژگی انحصاری دارد و آن این است که او هم دایه عاشق بوده و هم دایه معشوق. هم رامین را بزرگ کرده و هم برای ویس دایگی کرده است؛ بنابراین از روحيات و افکار هر دو به‌خوبی آگاه است و بر آنها نفوذ دارد.

۴.۳ یاری‌گری

دایه شخصیتی سرد و گرم چشیده، باتجربه و کاردان است کسی که گویی گره‌کشایی هر مشکلی به دست اوست. آنجا که عاشق و معشوق درمانده می‌شوند، با درایت چاره می‌اندیشد و دل آنها را شاد می‌کند. از ابتدای ماجرای عاشقی در ویس و رامین؛ رامین از دایه‌اش می‌خواهد تدبیری به کار گیرد و او را به وصال ویس برساند و دایه که ویس را پرورانده و از خصوصیات اخلاقی ویس به‌خوبی آگاه است می‌داند چگونه او را متقاعد سازد.

پس آنکه دایه را گفتا چه گویی وزین آتش مرا چاره چه جویی
تو دانی کاین نه هنگام ستیز است که این هنگام هنگام گریزست
تو چاره دانی و نیرنگ بازی نگر در کار ما چاره چه سازی

(همان: ۱۵۴)

همدلی و همراهی دایه حد و مرز ندارد و همواره مراقب وضع و حال دست پرورده‌های خویش است.

دایه همچون دیده‌بانی است که صحنه را زیر نظر دارد و به محض شنیدن این خبر که شهرو دروازه‌های شهر را گشوده و شاه موبد ویس را با خود برده به نزد ویس می‌رود و او را در رساندن به رامین یاری می‌رساند (جوکار و حیات داوودی، ۱۴۰۰: ۲۰).

۵.۳ سخندانی و زبان آوری

در همان گفتارهای ابتدایی و در طول داستان از سخندانی دایه به عنوان یکی از توانایی‌های او یاد می‌شود. دایه متناسب با زمان و مکان، استدلال‌ات محکمی در گفتار به کار می‌گیرد، کار را پیش می‌برد و گره از امور می‌گشاید.

دگر باره زبان بگشاد دایه که بود اندر سخن بسیار مایه

(اسعدگرگانی، ۱۳۸۹: ۸۸)

دگر باره زبان بگشاد دایه که چون دریا ز گوهر داشت مایه

(همان: ۱۱۳)

سخن‌دانی بسی هنگام گفتار هنر داری بسی در قوت کردار

(همان: ۱۰۳)

۶.۳ دلسوزی و مهربانی و حمایتگری

بی‌گمان کسی که کودکی را شیر می‌دهد و سال‌ها در دامان خود می‌پرورد مهری نسبت به آن فرزند دارد که کمتر از مادر نیست. در بیت‌های زیر نمونه‌ای از ابراز محبت و مهربانی دایه را نسبت به پرورده خویش می‌خوانیم.

واکاوی شخصیت دایه در منظومه... (منوچهر جوکار و اسما فروغی راد) ۱۷۳

چو دایه دید وی را زار و گریان	دلش بر آتش غم گشت بریان
بدو گفت ای گرنامه‌ی نیازی	چرا جان در تباهی می‌گذاری
توی چشم سرم را روشنایی	توی با بخت نیکم آشنایی
ترا جز نیکی و شادی نخواهم	هم از تو بر تو بیدادی نخواهم

(اسعدگرگانی، ۱۳۸۹: ۸۶)

در ابتدای داستان اگرچه دایه با عشق رامین به ویس مخالفت می‌ورزد (زیرا که می‌داند رسوایی در پی دارد) اما بی‌قراری رامین و پافشاری این فرزندخوانده در احساسی که به ویس دارد، در نهایت دایه را بر سر مهر می‌آورد تا وی را در رسیدن به مراد دل یاری دهد.

ترا آن به که دل در وی نبندی کزین دلبندی آید مستمندی

(همان: ۱۰۱)

سزد گر دل ز پیوندش بتابی که او ماهست پیوندش نیابی

(همان: ۱۰۲)

۷.۳ برخورداری از مال و مکنت و قدرت

فخرالدین اسعدگرگانی اگرچه سخنی از اصل و نسب دایه نمی‌گوید اما به صورت ضمنی به مال و مکنت او به عنوان یک مشخصه اشاره می‌کند. تمکن مالی دایه تا آنجاست که به گاه لزوم کیسه‌های دینار می‌بخشد و جمازه‌هایی با بار اطلس و زر راهی می‌کند؛ دم و دستگاهی دارد و خدم و حشمی در اختیار اوست. او هر کسی نیست و از سر نیازمندی به پروردن طفلان بزرگان نمی‌پردازد.

پس آنکه سی جمازه ساخت راهی بریشان گونه گونه ساز شاهی
ببرد از بهر دختر هر چه بایست یکایک آنچه شاهان را بشایست

(اسعدگرگانی، ۱۳۸۹: ۸۶)

چو زین سان نیکوییها گفت بسیار نهاد از پیش او سه بدره دینار
دگر شاهانه درجی از زر ناب درو شش هار مروارید خوشاب

بسی انگشتری از زر و گوهر بسی مشک و بسی کافور و عنبر
نپذیرفت ایچ دانشن دایه از رام بدو گفت ای شه فرخنده بر کام
ترانز بهر چیزی دوستدارم که من خود خواسته بسیار دارم

(همان: ۱۲۳)

دایه با ارسال نامه‌ای که نشانگر قدرت و نفوذ اوست، شهرو، ملکه ماه آباد را به دلیل بی‌خبری از روزگار فرزند به باد سرزنش و انتقاد می‌گیرد:

پراگنده شده در شهر نامش ز دایه نامه ای شد نزد مامش
به نامه سرزنش کرده فراوان که چون تو نیست بدمهری به گیهان
نه بر فرزند، جانت مهربانست نه بر آنکس که وی را دایگانست

(همان: ۵۰)

شاه داستان را به هیچ می‌گیرد و نقشه‌های خود را پیش می‌برد. موبد با اینکه از همداستانی دایه در روابط ویس با رامین آگاه است اما او را از کار باز نمی‌دارد و آنگونه که لازم است مجازات نمی‌کند. گویی نمی‌خواهد خود را درگیر قدرت پنهان و دسیسه‌های دایه کند.

۸.۳ فریبکاری، افسونگری، جادو و طلسم

مطابق حوادث داستان، دایه باید قدرتمند باشد و از هر راهی که ممکن است بتواند تمامی امور مربوط به خودش را مدیریت کند اما عقل و خرد و منطق به تنهایی کارساز نیست. از اینجاست که دایه باید هر فنی بداند و هرگاه که خرد کار را به پیش نمی‌برد از جادو و طلسم و فریب و نیزنگ کمک بگیرد.

تو نیز افسون ز هرکس بیش دانی همیدون چاره‌ها کردن توانی

(همان: ۱۰۳)

واکاوی شخصیت دایه در منظومه... (منوچهر جوکار و اسما فروغی راد) ۱۷۵

با وجود اینکه دایه در ابتدای داستان با عشق رامین نسبت به ویس مخالف است اما چون رامین او را با خواست خود همراه می‌کند، مخالفتش رنگ می‌بازد و با فریبکاری ویس را به این عشق ممنوعه دعوت می‌کند.

چو دایه پیش ویس دلستان شد چو جادو بدگمان و بدنهان شد
سخن های فریبنده بیپراست به دستان و به نیرنگش بیپراست

(همان: ۱۰۵)

چو بشنید این سخن ویسه برآشفت به تندی سخت گفتارش بسی گفت
بدو گفت ای بداندیش و بنفرین مه تو بادی و مه ویس و مه رامین
مه خوزان باد وارون جای و بومت مه این گفتار و این دیدار شومت
ز شهر تو نیاید جز بداختر ز تخم تو نیاید جز فسونگر
اگر زاینند از آن تخمه هزاران همه دیوان بوند و بادساران
نه شان کردار بتوان آزمودن نه شان گفتارها بتوان شنودن
مبادا هیچ کس از نیک نامان که فرزندش دهد بددایه زین سان
چو از دایه بگیرد شیر ناپاک به آلوده نژاد و خوی بی باک
اگر شیرش خورد فرزند خورشید به نور او نباید داشت امید
از ایزد شرم بآدا مادرم را که کرد آلوده ویژه گوهرم را
مرا در دست چون تو جادوی داد که با تو نیست شرم و دانش و داد
تو بدخواه منی نه دایه من بخواهی برد آب و سایه من

(همان: ۱۱۵)

با وجود مخالفت‌های مکرر ویس، دایه او را فریب می‌دهد. او از فریب دادن و دروغ گفتن و جادوکردن موبد نیز ابایی ندارد و او را طلسم می‌کند.

۹.۳ هوسرانی و خوش‌گذرانی

یکی از نقاط ضعف دایه که موجب ناهنجاری اخلاقی در این داستان نیز شده، هوسرانی اوست. شخصیتی که شاعر از دایه ترسیم می‌کند علیرغم داشتن بسیاری از ویژگی‌های مثبت، به گاه نیاز و تمنیات نفسانی بسیار ضعیف است به گونه‌ای که اگر چه رامین را از عشق ویس بر حذر می‌دارد اما رامین به خوبی رگ خواب او را می‌داند چرا که سال‌ها با دایه زندگی کرده است. چون می‌بیند عجز و لابه در دایه اثر نمی‌کند با او درمی‌آمیزد و عجیب اینکه دایه به آسانی با فرزند رضاعی خود همبستر می‌شود و از پس همین ماجرا، دایه یاری‌گر رامین در عشق ویس می‌شود.

۴. نتیجه‌گیری

پیش از داستان ویس و رامین و قرن‌ها بعد از آن درحوزه ادبیات مکتوب و شفاهی دایگان همواره در عین گمنامی نقش محوری در پیشبرد داستان داشته‌اند. در چندین اثر داستانی از حضور دایگان در قالب شخصیت‌های متفاوتی نام‌برده شده که هر کدام به نحوی اثرگذار بوده‌اند. نقش‌هایی که هر یک از این دایگان در داستان‌ها ایفا نموده‌اند و بیشتر حول محور تربیت و تربیت فرزند بزرگان بوده یکی از جلوه‌های حضور فعال زنان در ادبیات است.

پس از مطالعه و بررسی‌های انجام شده، نتایج به دست آمده حاکی از نگاه ویژه داستان‌پرداز به شخصیت زنان در قرن پنجم و به تبع آن آغاز جنبشی نوین در نوع نگاه داستان‌پردازان فارسی به زنان و تصویر دایگان در ادبیات فارسی است. کمتر کسی توانسته همچون فخرالدین اسعدگرگانی دایه‌ای با چنین شخصیتی اثرگذار و پررنگ در داستانی عاشقانه بیافریند. شخصیتی محوری که ربط دهنده بسیاری از حوادث داستان، پرورنده دو شخصیت اصلی، رابط وصال آن دو، طراح و افسونگر و جامع خصائل نیک و بد است. کسی است که برخلاف سایر دایگان در حوزه ادبیات فارسی علیرغم داشتن نقش تربیت و تربیت؛ همه فن حریف است و در هر کاری مهارت دارد. او به علت برخوردار بودن از تمامی این خصائل می‌تواند با تمام شخصیت‌های داستان در ارتباط باشد و در هر موقعیتی آنگونه که تشخیص می‌دهد، هنرنمایی کند.

به گمان ما فخرالدین اسعدگرگانی در پس نگاه بیباکانه خود به شخصیت زنان در قرن پنجم، اولین داستان‌پردازی است که در قالب شخصیت دایه تصویری از زنانی جسور،

واکاوی شخصیت دایه در منظومه... (منوچهر جوکار و اسما فروغی راد) ۱۷۷

بیباک، قوی، صاحب اختیار و اراده، خودرای در تصمیم‌گیری و با همه خصائل زنانه به تصویر می‌کشد که به واقعیت بسیار نزدیک‌اند. داستان‌پردازای که می‌توان گفت در پس ساختن شخصیتی جامع از دایه، به نیکی به رسالت هنر یعنی درهم‌آمیختگی و نمایش زشتی و زیبایی پرداخته تا شخصیتی مطابق با واقع و ماندگار ترسیم کند.

کتاب‌نامه

- اسعدگرگانی، فخرالدین (۱۳۸۹)، ویس و رامین. به اهتمام محمد روشن، تهران: صدای معاصر.
- اسلامی‌ندوشن، محمدعلی (۱۳۷۰)، جام جهان بین، جامی.
- تشکری، منوچهر و قدرت قاسمی‌پور و زهرا محمدحسینی‌صغیری (۱۳۹۶)، «شخصیت دایه و دلالت در داستان های شفاهی و رسمی»، فرهنگ و ادبیات عامه، ج ۱۶، ۱.
- تقوی‌کوتنایی، علیرضا (۱۳۹۶)، «شناخت عنصر حقیقت‌مانندی در داستان ویس و رامین»، فصلنامه تحقیقات جدید در علوم انسانی، س ۳، ش ۲۲، صص ۲۱۹-۲۲۶.
- جلیلیان، شهرام (۱۳۹۱)، «نهاد دایگانی در دوره ساسانیان»، تحقیقات تاریخ اجتماعی، س ۲، ش ۱، صص ۵۳-۷۴.
- جوکار، منوچهر و فاطمه حیات‌داوودی (۱۴۰۰)، «بررسی روابط قدرت حکومت، عشق و سرمایه در داستان ویس و رامین»، کهن‌نامه ادب پارسی، س ۱۲، ش ۲، صص ۱۸۵-۲۰۷.
- حاکمی، اسماعیل، و مرضیه زواریان (۱۳۹۰)، «بررسی جایگاه زن و عشق در ویس و رامین فخرالدین اسعد گرگانی»، فصلنامه تخصصی زبان و ادبیات فارسی، ش ۱۰، صص ۱۰۷-۱۹۱.
- خاتون‌آبادی، افسانه (۱۳۷۶)، «چهره و منش زن در منظومه ویس و رامین»، مجله چیستا، ش ۱۳۸، ص ۱۳۹.
- خالقی‌مطلق، جلال (تابستان ۱۳۶۹)، «بیژن و منیژه و ویس و رامین - مقدمه ای بر ادبیات پارتی و ساسانی»، ایرانشناسی، ۲۷۳ تا ۲۹۸.
- دانشنامه جهان اسلام (۱۳۹۳)، به کوشش غلامعلی حداد عادل، ج ۱۷، تهران: بنیاد دائرة المعارف اسلامی.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۶۱)، لغت‌نامه، زیر نظر محمد معین، ج ۲۳، تهران: چاپخانه وزارت ارشاد اسلامی.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۷)، لغت‌نامه، زیر نظر محمد معین، ج ۷، تهران: دانشگاه تهران.
- شادآرام، علیرضا و غلامحسین شریفی‌ولدانی و محمدرضا نصرافهانی (۱۳۸۹)، «نقش زنان در دو داستان ترستان و ایزوت و ویس و رامین»، ادبیات تطبیقی، س ۲/۱، ش ۱، صص ۱۳۶-۱۱۹.

۱۷۸ کهن‌نامه ادب پارسی، سال ۱۶، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۴

عزیزی‌فر، امیرعباس (۱۳۹۷)، «جستاری در آنیمای دایه در داستان‌های عامیانه فارسی»، جستارهای نوین ادبی، صص ۲۰۵-۱۸۵.

کتیرایی، محمود (۱۳۴۸)، /ز خشت تا خشت، تهران: دانشگاه تهران.

محمدی، هاشم (۱۳۸۰)، «نقش دایه‌ها در داستان‌های عاشقانه ایرانی»، کیهان فرهنگی، ش ۱۸۱، صص ۶۲-۶۴.

مزدایور، کتابون (۱۳۸۲)، گناه و بیس، انتشارات اساطیر.

مستشارنیامولایی، عفت (۱۳۵۶)، بررسی تاثیر دایه در داستان‌ها روایات و ادبیات فارسی از آغاز تا پایان قرن هفتم، رساله دکتری، تهران: گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه تهران.

معین، محمد (۱۳۶۳)، فرهنگ معین، امیرکبیر: تهران.

مینورسکی، ولادیمیر (۱۳۳۵)، «ویس و رامین»، ترجمه مصطفی مقربی، فرهنگ ایران زمین، ش ۴، صص ۷۳-۷۳.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی